

ՀԱՅԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ
ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

7

V

ՀԱՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐ

Կարեն Ասատրյան

ՀԱՊԹ

ՊՈԼՍԱՅԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՎԿԱՅԱԳՐԵՐ ԵՒ ՎԻՃԱԿԱՑՈՒՅՑՆԵՐ

(19-րդ դարավերջ – 20-րդ դարասկիզբ)

Հայոց ազգագրության և ազատագրական պայքարի պատմության ազգային թանգարանի (ՀԱՊԹ) փաստաթղթերի հավաքածուներում առկա են 19-րդ դ. վերջին քառորդից մինչև 20-րդ դ. առաջին քառորդն ընկած ժամանակաշրջանում Կ. Պոլսի հայ կրթական հիմնարկների՝ շրջանավարտներին ու աշակերտներին տված վկայագրեր և վիճակացույցներ¹, որոնք թանգարանին է նվիրաբերել Բարսեղ Միքայելի Թուղլաճյանը: Փաստաթղթերը հնարավորություն են ընձեռնում ծանոթանալու և հստակ պատկերացում կազմելու ժամանակաշրջանի կրթական համակարգին, դասավանդվող առարկաներին, գնահատման սանդղակներին, կրթաթոշակներին և որոշ դեպքերում՝ խրախուսական պարգևներին, որոնք աշակերտները ստանում էին բարձր առաջադիմության համար: Միաժամանակ, դրանք ներկայացնում են կրթադաստիարակչական այն միջավայրը, որում ձևավորվում ու զարգանում էր արևմտահայ միտքը, աշխարհայացքն ու մտածողությունը:

Ըստ Կ.Պոլսի թաղային վարժարանների «Վիճակացույց»-ի 1907 թ. հունվարի 1-ի տվյալների՝ այնտեղ գործում էր թվով 42 վարժարան՝ 5517 աշակերտով²: Փաստաթուղթը կազմել է Կ. Պոլսի Ուսումնական խորհուրդը՝ պատրիարք Մաղաքիա եպիսկոպոսի հրամանով: Վիճակացույցն ամենայն մանրամասնությամբ ներկայացնում է պոլսահայ դպրոցական կրթական համակարգը, ներկայացված են գործող 42 վարժարանները՝ իրենց նախակրթարաններով և տարրական աստիճանավորված դասարաններով: Երկուսը՝ Սարքեար Եփեմ-Մահալե թաղի Ս. Մեսրոպեան և Գանտիլի թաղի Ս. Առաքելոց վարժարանները «այս րոտեշրջանին ևս առժամաբար փակ կը մնան»:

¹ Վիճակացույցը ցույց է տալիս տվյալ ուսումնական տարվա՝ աշակերտի առաջադիմությունը, իսկ վկայականն ու վկայագիրը հավաստում են դասընթացը կամ ուսումնական հիմնարկին ավարտելու փաստը:

² ՀԱՊԹ 8668: Վիճակացույցի ցանկում ներառված են Կ.Պոլսում գործող բոլոր վարժարանները և թաղերը, ուր գտնվում են դրանք՝ Պեղգեան-Լուսաուրչեան (Գում-Գաբու), Ս. Մեսրոպեան (Կետիք-Փաշա), Պողոս-Վառվառեան (Գում-Գաբուի դուրս), Ս. Առաքելոց-Հայկա-նուշեան (Եփեմ-Գաբու), Ս. Սահակ-Նուն-Վարդուհեան (Սամաթիա), Ներսեսեան (Ալթը-Մերմեր), Խորեն-Վառվառեան (Նարլը-Գաբու), Ազգ. Ս. Փրկչեան Որբանոց (Գազլը-Չեշմե), Տառեան (Մաքրիքեյ), Գաբամաճեան (Այ-Սթեֆանյո), Լևոն-Վարդանեան (Թօփ-Գաբու), Ս. Թադեոս-Բարթոլոմեոսեան (Սալմա-Թօմրոյ), Պեղգեան (Էյուպ-Տեքթերտար), Խորենեան (Պալաթ), Ս. Ներսեսեան (Խաաթեյ), Գալֆայեան Որբանոց (Խաաթեյ), Ս. Մեսրոպեան (Գասըմ-Փաշա), Հասեան (Բերա Թագսիմ), Նարեկեան (Կալաթա Սերայ), Ս. Լուսաուրչեան (Բանկալթի), Արշակունեան (Տոլապ-Տերե), Ս. Մեսրոպեան (Ֆերիքեյ), Ս. Լուսաուրչեան (Ղալաթիա), Մաքրուհեան (Պեշիքթաշ), Ս. Թարգմանչաց-Հոփսիսեան (Օրթաքեյ), Ս. Թարգմանչաց (Գուրու-Չեշմե), Ս. Թադեոսեան (Բումեշլի-Հիսար), Ս. Երից Մանկանց (Պոյաճրքեյ), Մամիկոնեան (Եփեքեյ), Ս. Հոփսիսեան (Պեշիքեքեյ), Ս. Մեսրոպեան (Սարքեար Եփեմ-մահալե), Ս. Նիկողայոսեան (Պեղգոզ), Ս. Առաքելոց (Գանտիլի), Ներսես-Երմոնեան (Իսկիստար Իճատիյե), Ս. Խաչ (Սելամիշե), Ճեմարան-Վարժարան (Եփեմ Մահալե), Լուսաուրչեան (Գուզկունճուզ), Արամեան (Գատրքեյ), Պեղգեան (Գարթալ), Ս. Ներսեսեան (Գընալը), Ս. Նշան (Ալեմ-Տաղ), Մաղաքեան (Էթ-Մեյտան):

Որոշ երեխաների համար կրթությունն անվճար է: Անվճար սովորողների թիվը չի կազմում որոշակի հարաբերությամբ հաստատված թիվ. կրթարանն այն որոշում է՝ համաձայն իր հնարավորությունների և աշակերտների ֆինանսական միջոցների: Ըստ վիճակագրույցի՝ 1907 թ. դրությամբ անվճար սովորողների թիվը 1741 է, որ կազմում է ընդհանուր սովորողների 32 %-ը:

Հետաքրքիր վիճակագրություն է ներկայացնում դասավանդող ուսուցչական կազմի սեռային բաժանումը. գրեթե բոլոր վարժարաններում ուսուցիչների թիվը գերազանցում է ուսուցչուհիների թվին: Արդյունքում՝ տղամարդ ուսուցիչների թիվը 163 է, կին ուսուցիչների՝ 120³:

Վիճակագրույցի «Ծանոթութիւնք» բաժինը կարևոր լրացումներ և մեկնաբանություններ է տալիս դպրոցների տարեկան գործունեության մասին: Մշտապես ուշադրության կենտրոնում են կեցության վատ պայմաններ ունեցող և ծնողագուրկ երեխաները: 6-րդ կետը տեղեկացնում է, որ դպրոցական 1904–1905 տարեշրջանից սկսած՝ Ազային Ս. Փրկչեան որբանոցները հիմնովին վերածվել են «Նախակրթարան–Արհեստարանի»: Տղաներին ուսուցանվող արհեստներն են՝ *կահագործութիւն, փայտի քանդակագործութիւն, ճախարակագործութիւն, դերձակութիւն, կոշկակարութիւն և թիթեղագործութիւն*: Աղջիկները սովորում են *կար, ձեռագիրութիւն, ասեղնագործութիւն*: Այսպիսով, աշակերտներն ավարտելիս «...կը յաջողին շրջանաւարտ ըլլալ թե՛ նախակրթական ուսմանց և թե՛ արհեստից մեջ միանգամայն»: 7-րդ կետը Գալֆայեան որբանոցում ապաստանող 70 որբ աղջնակների մասին է, որոնցից 5-ը գանազան արհեստներ են սովորում, 65-ը՝ «*մինչև կէսօր ուսմանց կը հետնին, ..., և յետ այնորիկ կը պարսպին կար ու ձևի և ձեռարտեսարի զանազան ճիւղերուն*»: Ըստ 10-րդ կետի՝ «Իսկիւրար Ս. Իսաչ Վարժարանի դպրոցական առարկաները և աղքատ փողոց գրական պէտքերը կը մատակարարուին Բարեսիրական Մասնախումբի կողմէ»: Ըստ 13-րդ կետի՝ «Թէև Մայրաքաղաքիս նախակրթարանի մէջ պաշտօնավարող երկսեռ կրթ. պաշտօնէից համագումարն 288 կը ներկայացուի, սակայն ասոնցմէ 25 հայագգի ուսուցիչք և ուսուցչուհիք մէկէ ասելի վարժարաններ այցելաբար կը դասախօսեն, որով կրթ. պաշտօնէից բուն թիւը կ'ըլլայ 263. ասոնց մէջ կը գտնուին նաև եկեղեցական դասէն 1 Եպիսկոպոս, 6 Վարդապետ, 4 քահանայ, և 4 օրարագգի ուսուցիչք և ուսուցչուհիք, որոնք նոյնպէս այցելաբար կը դասախօսեն»:

Թեև ոչ բոլոր հիմնարկներն ունեին համապատասխան մասնագետներ, սակայն փորձ էր արվում դրանց բացը լրացնելու՝ դասախոսներին հավելյալ ժամեր տրամադրելով, որպեսզի աշակերտները ապահովվեին կրթությամբ, և դրան զուգահեռ՝ ստեղծվեր դասավանդման ճկուն համակարգ:

Տարեշրջանի ավարտական վիճակագրույցները ներկայացնում են տվյալ ուսումնական տարում աշակերտի առաջադիմությունը, ընդհանուր և միջին գնահատականները, կրթական հիմնարկում ուսումնասիրվող առարկաները, որոնք, որոշակի ընդհանրություններով հանդերձ, տարբեր են և ունեն իրենց յուրահատկությունները, քանի որ տվյալ ժամանակահատվածում չկար որևէ տեսչություն, որ պատասխանատու լիներ միասնական կրթական համակարգի չափորոշիչների մշակման և կառավարման համար, և այն գտնվում էր հիմնարկների կարողությունների ու հնարավորությունների շրջանակում:

Կրթարաններն ունեին սեփական գնահատման համակարգ՝ 5-ից մինչև 20 բալանոց գնահատման սանդղակ կամ գնահատում ըստ բնութագրման՝ «միջին, լավ, բավարար»: Ուսումնասիրված առարկայի գնահատականը որոշ վարժարաններում ձևավորվում էր տվյալ գիտության մաս կազմող բաժիններից. ինչպես, օրինակ՝ լեզուների գնահատականը գոյանում էր տվյալ լեզվի արտասանության, ուղղագրության, քերականության, թարգմանության, գրության ընդհանուր գնահատականից, *չափական գիտութիւն* առարկայինը՝ թվաբանություն, գրահաշիվ, երկրաչափություն, տոմարակալություն դասընթացներից:

³ Տե՛ս ՀԱՊԹ- 8668:

Առանձին դասընթացներից ոչ բոլորն են ուսումնասիրվել. համենայն դեպս՝ կան դասընթացներ, որոնցից տվյալ ուսումնառության շրջանում չկան գնահատականներ: Սրանից կարելի է ենթադրել, որ տվյալ դասընթացի ուսումնասիրության համար չի եղել դասավանդող ուսուցիչ կամ համապատասխան բազա⁴:

Կարևոր ենք համարում նշել, որ գեղագրությունն ուսումնասիրվում էր գրեթե բոլոր դպրոցներում: Տարիների ընթացքում հայտնվում են նոր առարկաներ, ինչպես, օրինակ՝ *հնգեբանություն*, *առևտրական ուսում*, *տիեզերագրություն*, *օրենսգիտություն*, *տնտեսագիտություն*, որոնք ցույցի են՝ դպրոցական համակարգը շարունակաբար բարենորոգելու և ժամանակի պահանջներին համապատասխանեցնելու:

ՀԱՊԹ հավաքածուներում պահվող մյուս վիճակացույցները ներկայացնում են Կ.Պոլսի Գում-Գաբուի Պեգճեան և Լուսատրչեան վարժարանքը, Պեգճեան երկրորդական երկսեռ վարժարանը, Ֆերի գյուղի Մերամեթճեան ազգային վարժարանը, Գատըզիդի Արամեան երկսեռ վարժարանը, Սյուտարի Ս. Խաչ վարժարանքը և Օրիորդաց ճեմարանը, Իգնալը-կղզի թաղի Ազգային երկսեռ վարժարանը, Պերպերեան վարժարանը, Բանկայթիի Վարժարան Վիեննական Մխիթարեանցը: Փաստաթղթերը կնքված են կրթական հիմնարկների կնիքներով և (կամ) ստորագրված՝ հիմնարկների ներկայացուցիչների կողմից՝ հոգաբարձության ատենադպիր և ատենապետ, տնօրեն, տեսուչ, ավագ ուսուցիչ, ուսուցիչ: Քանի որ վիճակացույցներն ունեն քիչ ընդհանրություններ, սակայն հարուստ և *ինֆորմատիվ* բովանդակություն, կարևոր ենք համարում փաստաթղթերին անդրադառնալ առանձին:

Այս շարքում հատկապես առանձնանում է Գում-Գաբուի Պեգճեան և Լուսատրչեան վարժարանքի՝ «Դ» դասարանի աշակերտ պ./արոն/ Գասպար Յովհաննեսէանին 1888–1889 ուստարվա համար տված վիճակացույցը, որն ունի թիվ 75 հերթական համար [նկ. 1]⁵: Այն հավաստված է տեսուչի ստորագրությամբ: Վիճակացույցն ուշագրավ է գնահատման համակարգի տեսանկյունից: Աշակերտի գիտելիքները գնահատված են 20 բալանոց համակարգով, որն ամենայն մանրամասնությամբ ներկայացնում է ձեռք բերված գիտելիքի պաշարը: «Նիշք և արժեք իրեանց» դաշտում ներկայացված է 20 բալանոց սանդղակը՝ բաժանված յոթ մասի, յուրաքանչյուրում՝ երեք բալ, որոնք, համապատասխանաբար, ունեն «ամենատկար, տկարագոյն, տկար, միջակ, լաւ, լաւագոյն, քաջալալ» արժեքները: Ուշագրավ են նաև դասավանդվող առարկաները՝ *Քրիստոնէական վարդապետութիւն*, լեզուներ՝ *հայերէն, թուրքերէն, ֆրանսերէն, չափական գիտութիւնք, աշխարհագրութիւն, պատմութիւն, բնական գիտութիւնք կամ իրագիտութիւն, գծագրութիւն*: Դասավանդվող առարկաներն ունեն իրենց առանձին դասընթացները: Օրինակ՝ լեզուների գնահատականը գոյացել է արտասանության, ուղղագրության, քերականության, թարգմանության, գրության դասընթացներից, չափական գիտությունների գնահատականը՝ երկու դասընթացից, աշխարհագրության գնահատականը՝ մեկ դասընթացից: Պատմությունն ուսումնասիրվել է «Սրբազան», «Հայաստանեայց եկեղեցու», «Ազգային», «Օսմանյան», «Ժամանակակից» բաժիններով, և գնահատականը գոյացել է բոլոր դասընթացների հանրագումարից: Չափազանց հետաքրքիր է «Վարք կամ պարտաճանաչումն» բաժինը, որ ներկայացնում է աշակերտի ընդհանուր վարքն ու կարգապահությունը և ունի *եկեղեցասիրութիւն, դպրոցասիրութիւն, աշակերտասիրութիւն, կարգապահութիւն, բարեկրթութիւն* նորմերը:

Վիճակացույցի «Վարք կամ պարտաճանաչումն» բաժնի բարեկրթություն ենթաբաժինը ներառում է՝ «*սիրե ծնողքը, ընկերը, ազգը, նն. վայելուչ կենցաղավարիլ նն.*»: Հետաքրքիր է

⁴ Հնարավոր է նաև, որ ավարտական փաստաթղթի ձևաթուղթը ներառել է տվյալ կրթական հաստատության ուսումնական ծրագրի բոլոր առարկաները և տվյալ տարեշրջանում այն ըստ ծրագրի չի ուսումնասիրվել:

⁵ ՀԱՊԹ 8647:

այն փաստը, որ ծնողա-ընկերա-ազգասիրությունն է առողջ անհատ ձևավորելու կարևոր գործոնը: Եւ անհատի դաստիարակության մասին խոսելիս՝ այս երեք ինստիտուտները միշտ միասին են հանդես գալիս:

Վիճակացույցի բաժիններից առաջին երկուսը՝ *Եկեղեցասիրութիւն* և *Դպրոցասիրութիւն*, գնահատված են, և հետաքրքիր է, որ գնահատականը ներկայացվում է աշակերտի ունեցած բացակայություններով: Աշակերտ Գ. Յովհաննիսեանը եկեղեցասիրությունից ունի «միջակ», դպրոցասիրությունից՝ «չունի» գրությունները, ինչը թույլ է տալիս ենթադրել, որ բացակայություն չի ունեցել դպրոցական դասընթացից և մի քանի բացակայություն է ունեցել, ըստ ուսումնական ծրագրի, եկեղեցի հաճախելուց: Ուշադրության արժանի է նաև բարեկրթության բաժինը, որը բացատրվում է որպես ծնողասիրություն, ընկերասիրություն, ազգասիրություն, վայելուչ կենցաղավարություն ևն: Վերջին երեք նորմերը գնահատականներ չունեն, սակայն դատելով Գասպարի հաջողություններից և մրցանակակիր լինելուց՝ կարելի է ենթադրել, որ դրանք նույնպես լավը կլինեին: Վիճակացույցի ձևաթուղթը տպագրվել է «Գ. Պաղտատյան (Արամյան)» տպագրատանը:

Դասավանդված առարկաների նմանատիպ ցանկ ունի Գատրգյուղ թաղի Արամյան երկսեռ վարժարանի՝ 1915–1916 ուստարվա համար օրիորդ Ատրինե Մանասեանին տված վիճակացույցը⁶: Այն կնքված է վարժարանի տեսչության կյոռ կնիքով, գնահատված է 10 բալանոց համակարգով, և յուրաքանչյուր նիշ ունի իր արժեքը, ինչն ավելորդ չենք համարում ներկայացնել՝ *քաջալիս, քաջ, լիս, գոհացուցիչ, միջակ, ցրկար, ցրկարագոյն, ծոյլ, շար ծոյլ, յոռի, ոչինչ*: Վիճակացույցը նախորդից տարբերվում է նրանով, որ աշակերտի առաջադիմությունը ներկայացնում է «Կարգ առաջնութեան» դաշտում: Օրիորդ Ատրինե Մանասեանը 17-րդ հերթական համարն է «իր կարգի ուսանողաց մեջ», ունի ընդհանուր 100 բալ, միջին գնահատականն է՝ 10, և ընդհանուր վիճակը գնահատվել է «յոյժ գոհացուցիչ»:

Կարևոր է այն հանգամանքը, որ կրթական հիմնարկը քաջալերում էր աշակերտի ցուցաբերած առաջադիմությունը: Էսսեան ազգ. երկսեռ վարժարանի երկրորդ դասարանի աշակերտուհի օրիորդ Վ.-ն (ազգանունը՝ դժվարընթեռնելի) 1922–1923 ուստարվա համար ստացել է մրցանակ՝ «ուսկեզօծ գիրք մը»: Օրիորդ Վ.-ի բարձր գնահատականներն ակներև են, ինչը միջինացված ամփոփվել է «միջին վարուց»՝ 9.5 և «ընդհ. աշխատութեաց»՝ 8.4 բաժիններում:

Վիճակացույցներից յոթը ներկայացնում են աշակերտների առաջադիմությունը և նրանց հերթագայությունը դասարանում՝ ըստ հավաքած միավորների⁷:

Ֆերի գիւղ թաղի Մերամեթճեան ազգ/ային/ վարժարանի՝ Յակոբիկ Ազարեանին 1922–1923 տարեշրջանի համար տված վիճակացույցի համաձայն՝ 9.2 միջին գնահատականով Յակոբիկը 40 աշակերտի մեջ 8-րդն է [ևս. 2]⁸: Թաղի մեկ այլ՝ Պեգազեան երկրորդական երկսեռ վարժարանի սան Նուարդ Ռաֆայելեանը, համաձայն 1920–1921 ուստարվա վիճակացույցի⁹, 9 բալ միջին գնահատականով 13 աշակերտի մեջ Զ. (6-րդ)-ն է:

Օրիորդ Պ. Շնորհքեանը Իգնալը-կղզի թաղի Ազգային երկսեռ վարժարանի տվյալ տարեշրջանն ավարտել է 9.4 միջին գնահատականով և 9 աշակերտի մեջ 1-ինն է: Վիճակացույցը¹⁰ տրվել է 1916թ. հուլիսի 1-ին, ըստ որի՝ հասկանալի է, որ օրիորդ Շնորհքեանն այն ստացել է 1915–1916 տարեշրջանի համար:

Սյուտարի Ս. Խաչ վարժարանի 1899թ. հուլիսի 1-ի «տարեկան գրաւոր հարցաքննութեան» արդյունքում օրիորդ Աղանի Մանասեանը «հինգերորդ կարգի» ուսանող է: Այս

⁶ ՀԱՊԹ 8650:

⁷ ՀԱՊԹ ՓԳՕ 1794:

⁸ ՀԱՊԹ 8649:

⁹ ՀԱՊԹ 8648:

¹⁰ ՀԱՊԹ 8646/2:

վիճակացույցը¹¹ գնահատված է 5 բալային համակարգով, սակայն գնահատականներն ունեն կոտորակային բաժանումներ: Հինգ միավորից յուրաքանչյուրն, իր հերթին, ունի չորսական քառորդ միավոր, ինչն ընդհանուր կազմում է 20 միավորանոց համակարգ: Օրիորդ Ադավ-նին պատմությունից ունի «1/2», ֆրանսերենից՝ «2» միավոր: Գնահատականները ցույց են տալիս, որ քննություններն անցկացվել են բավական բժախնդրորեն և արդարացի, միավոր-ներն են՝ «4 1/4», «3 2/4»:

Բանկալթիի Վիեննական Մխիթարյան վարժարանի եռալեզու վկայագիրը¹² տրված 6-րդ դասարանցի Ջանդրջեան Սինանին (Jandrijian Sinan) 1928թ., 9.58 միավորով նրան դարձնում է 29 աշակերտի մեջ 2-րդը:

Իր ձևով մյուսներից տարբերվում է Պերպլեռեան վարժարանի սան Սիսակ Սմբատեանին 1909–1910 ուստարվա համար տրված վիճակացույցը¹³: Այն 16 թերթից կազմված գրքույկ է՝ «Վիճակացույց-տետր», որ կազմված է երկու մասից: 3–10-րդ էջերում ներկայացված է վարժարանի Կանոնագիրը: Մյուս էջերում յուրաքանչյուր ամսվա, կիսամյակի և տարեկան առաջադիմությունը ամփոփող ձևաթղթերն են: Լրացված է միայն տարեկանը՝ «Արդիւնացույց ... տարւոյ» (վերջին երկու թերթը), որի համաձայն՝ Սիսակ Սմբատեանի քննությունների միջին գնահատականը «4.6» միավոր է, կարգը փոխված է «պայմանական», մրցանակ չունի: Գնահատականները ներկայացված են կոտորակներով, բարձրագույն միավորը 6 է:

Ուսումնական տարեշրջանի ավարտական փաստաթուղթ են ստացել նաև մանկապարտեզի սաները: Թեև թանգարանի հավաքածուում առկա միակ վկայագիրը¹⁴ տրվել է 1929թ., սակայն ենթադրելի է, որ մանկապարտեզի վկայագրերը նույնպիսի բովանդակություն են ունեցել: Փաստաթուղթը հավաստում է, որ Կ. Պոլսի Միջագիւղի Ս. Հռիփսիմեանց ազգային մանկապարտեզի սան պարոն Խաչիկ Գարապոդոսեանն արժանացել է սույն վկայագրին, քանի որ նա «ամբողջովին և յաջողապէս» լրացրել է մանկապարտեզի տվյալ տարեշրջանը: Վկայագիրն ունի վարժարանի տնօրենի ստորագրությունը, կնքված է դպրոցի կնիքով:

Ավարտական փաստաթղթերը՝ վկայագրերը կամ վկայականներն, ունեն առավել գեղեցիկ ձևավորում, լինում են նաև երկլեզու, եռալեզու: Այս դեպքում ձևաթղթերն առավել մեծ են, ունեն փաստաթուղթը եզերող զարդարուն շրջանակներ: Բովանդակության մեջ նշվում են փաստաթուղթը ստացող անձի ծննդյան վայրը և ամսաթիվը, հանձնաժողովը, որի կողմից այն տրվել է, և կարող է վավերացվել տվյալ հիմնարկի հոգաբարձուների խորհրդի կամ ազգային կենտրոնական վարչության կողմից:

Ազգային Մեսրոպյան վարժարանի՝ 1899թ. ծնված Մարիամ Պաքրճեանին տված «Տարրական Նախակրթարանի Շրջանաւարտի» վկայագրում հղում է արված նաև Ազգային կենտրոնական վարչության վավերացրած «Նախնական կրթության կազմական կանոնագրի ԻԸ. (29-րդ) հոդվածին»¹⁵: Փաստաթուղթը հավաստված է վարժարանի հոգաբարձության ձվածն կնիքով:

Պէգագեան երկրորդական երկսեռ վարժարանի՝ Կ.Պոլսում 1899թ. ծնված Զուարթ Սեմերճեանին 1916թ. տված «Բարձրագոյն ուսմանց» վկայագիրը եռալեզու է՝ հայերեն, ֆրանսերեն և արաբատառ օսմաներեն: Ըստ վկայագրի՝ Զ. Սեմերճեանն անցել է վարժարանի ութամյա կրթությունը և «հրապարակային քննութիւնները յաջողապէս անցունելով» արժանացել վկայագրին [նկ. 3]¹⁶: Փաստաթղթի երեք հատվածներն էլ ունեն վարժարանի

¹¹ ՀԱՊԹ 8651:

¹² ՀԱՊԹ 8658:

¹³ ՀԱՊԹ 8825:

¹⁴ ՀԱՊԹ 8826:

¹⁵ ՀԱՊԹ 8661:

¹⁶ ՀԱՊԹ 8653:

կնիքը: Վկայագրի ձևաթուղթն ունի գեղեցիկ հարդարանք՝ բուսանախշ շրջանակի վերին նիստի կենտրոնում «ՊՎ.»՝ միահյուսված անվանատառերով:

Իր հարուստ ձևավորմամբ աչքի է ընկնում Յ. Թ. Հինդլեան – Գ. Ա. Մալաթեան Նոր Դպրոց վարժարանի սան Խորեն Մարտիկեանին տրված եռալեզու վկայականը¹⁷: «Երկրորդական ուսմանց» վկայականը Խ. Մարտիկեանը ստանում է «պսակաւորի համարժէք» աստիճան, որ համապատասխանում է բակալավրի աստիճանին (ֆրանսերեն հատվածում՝ «Bachelier»):

Մյուս երկու վկայականներն առավել ամբողջական են ներկայացնում պոլսահայ կրթական համակարգը, քանի որ երկուսն էլ ստացել է միննույն անձը. դրանք մեկը մյուսի շարունակությունն են: Էսաեան վարժարանի սան օրիորդ Սիրանույշ Մարկոսեանն ավարտել է վարժարանի նախակրթարանը և «1921–1922 տարեշրջանի աւարտական քննութիւնները յաջողութեամբ» հանձնելով՝ արժանացել «Տարրական Նախակրթութեան Շրջանաւարտի» վկայականի [նկ. 4]¹⁸: Տրման ամսաթիվն է՝ 1923 թ. հունվարի 1-ը, հաստատված է Ուսումնական Խորհրդի ատենադպրի, ատենապետի և Տեղ/ապահ/ Պատրիարք Հայոցի ստորագրություններով ու վավերացված է Խորհրդի և Պատրիարքարանի կյոր կնիքներով: Ապա Ս. Մարկոսեանն ավարտել է Էսաեան երկս/եռ/ Վարժարանի «Երկրորդական բաժնի ընթացքը» և ստացել 1925 թ. հունիսի 29-ով թվագրվող վկայագիրը [նկ. 5]¹⁹: Փաստաթուղթը երկլեզու է՝ հայերեն և արաբատառ օսմաներեն, և այս հատվածում ունի կնիքով հաստատված լուսանկար: Սիրանույշ Մարկոսյանն ավարտելուց հետո շարունակել է պաշտոնավարել վարժարանում, ինչի մասին տեղեկանում ենք Թ. Ազատյանի «Պատմութիւն Էսաեան Վարժարանի» աշխատությունից. 1925–1926 թթ. վարժարանում նոր պաշտոնավարած անձանց շարքում է նաև օրիորդ Սիրանույշ Մարկոսյանը²⁰:

Հիմք ունենալով ՀԱՊԹ հավաքածուում առկա՝ կրթական հիմնարկների հանձնած վկայականները՝ տեսնում ենք, որ դասավանդվող առարկաները տարիների ընթացքում փոփոխվել են, ինչը վկայում է կրթության որակի և կրթական համակարգի շարունակական բարելավման ու զարգացման մասին: Հիմնարար առարկաները՝ լեզուներ (հայերեն, թուրքերեն, ֆրանսերեն, անգլերեն), բնական և հասարակական գիտությունները, պահպանվում են գրեթե բոլոր հիմնարկներում: Ուշադրության է արժանացել աշակերտի վարքը կամ պարտաճանաչությունը. շատ հաճախ այդ առարկան ցանկում ամենաառաջինն է: Տարիների ընթացքում ավելացել են նոր առարկաներ, որոնք այսօր էլ զարմացնում են իրենց արդիականությամբ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾԿԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԱԶՍԵՆԱՆ 1945

Ազատեան Թ.Մ., Պատմութիւն Էսաեան վարժարանի (յիսնամեայ յիշատակարան), տպագրութիւն Վ. Տէր-Ներսէսեան և որդիք (Կիւղէլիշ Պասըմէվի), Իսթանպուլ, 1945, 174 էջ:

¹⁷ ՀԱՊԹ 8824:

¹⁸ ՀԱՊԹ 8643/1:

¹⁹ ՀԱՊԹ 8643/2:

²⁰ Ազատեան 1945, 75:

Karen S. Asatryan

National Museum of Armenian Ethnography and History of Liberal Struggle «Sardarapat»

CERTIFICATES OF THE EDUCATIONAL SYSTEM OF THE ARMENIANS OF CONSTANTINOPLE

(Late 19th – Early 20th Centuries)

The collection of documents of the Museum of Armenian Ethnography owns valuable papers donated by Barsegh Tughlachyan (1933–2016, Istanbul, Armenian philologist, lexicographer: in Turkish press and literature known as Pars Tukhlaci). Among them are certificates issued to graduates and students of Armenian educational institutions, dating from the fourth quarter of the 19th to the first quarter of the 20th centuries. They provide an exceptional opportunity to become familiar with the educational system of this period, subjects, grading scales, scholarships, and in some cases encouraging awards.

Карен Саишаевич Асатрян

*Национальный музей этнографии армян
и истории освободительной борьбы «Сардарпат»*

АТТЕСТАТЫ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ КОНСТАНТИНОПОЛЬСКИХ АРМЯН

(конец 19-го – начало 20-го вв.)

Коллекция документов Музея армянской этнографии содержит ценные бумаги, которые подарил музею Барсег Микаелович Тухладжян (1933–2016гг., Стамбул, армянский филолог, лексикограф: в турецкой прессе и литературе известен под литературным псевдонимом Парс Тухлачи), в числе которых – аттестаты, выданные выпускникам и ученикам армянскими образовательными учреждениями, статистические данные, охватывающие период с четвертой четверти 19-го века по первую четверть 20-го века, которые предоставляют исключительную возможность ознакомиться с образовательной системой данного периода, преподаваемыми предметами, оценочными шкалами, стипендиями, а в некоторых случаях и поощрительными наградами.

Ներկայացվել է՝ 18.02.2025,

գրախոսվել է՝ 20.06.2025,

ընդունվել է՝ 10.07.2025: